

*Мадумарова М.К., Куйчиев А.С., Таабалдиева А.К.***САПАТТУУ БИЛИМ БЕРҮҮДӨ «КӨП ТИЛДҮҮ БИЛИМ БЕРҮҮ»
ПРОГРАММАСЫНЫН АРТЫКЧЫЛЫКТАРЫ***Мадумарова М.К., Куйчиев А.С., Таабалдиева А.К.***ПРЕИМУЩЕСТВА ПРОГРАММЫ «МНОГОЯЗЫЧНОГО ОБРАЗОВАНИЯ»
В КАЧЕСТВЕННОМ ОБРАЗОВАНИИ***M. Madumarova, A. Kuichiev, A. Taabaldieva***ADVANTAGES OF THE «MULTILINGUAL EDUCATION»
PROGRAM IN QUALITY EDUCATION**

УДК: 372.883

Орто жана жогорку окуу жайларында тилдерди окутуунун сапатын жакшыртууга маани берүү замандын талабы. Макалада учурдагы Кыргызстандын түштүк чөлкөмүндө жогорку окуу жайларда көп улуттуу студенттерди окутуудагы көйгөйлөр бар экендиги жазылган. Көп тилдүүлүк программасы аркылуу предмет менен тилди айкалыштырып окутуу (CLIL) жана тилдерди коммуникативдик методдор менен өздөштүрүүнүн артыкчылыктары баяндалган. Көп тилдүү билим берүү программасы сапаттуу билим алуу, тил үйрөнүү жана коомго эркин аралашууга жардам берүү максаттарын көздөйт. Бул өркүндөтүлгөн программанын максатын ишке ашыруу үчүн мамлекеттик колдоо көрсөтүлүп жаткандыгын да белгилөөгө болот. Анткени коомго Кыргызстандын бардык жарандарын эне тилин жана экинчи, үчүнчү тилди өздөштүрүү зарылдыгы бар экендиги жана аны заманыбыздын өзү да талап кылып жаткандыгын эсепке алынган.

Негизги сөздөр: коом, жогорку окуу жай, тилдер, мамлекеттик тил, өнүктүрүү, көп улуттуу, жарандар, чет эл, студенттер, сапат.

Необходимо обратить внимание на повышение качества обучения языкам в средней и высшей школе. В статье отмечается, что сегодня в южной части Кыргызстана существуют проблемы с обучением студентов многонациональных вузов. Описаны преимущества предметно-языкового обучения (CLIL) и коммуникативного изучения языка через многоязычную программу. Программа многоязычного образования направлена на обеспечение качественного образования, изучения языков и свободной интеграции в общество. Следует отметить, что государственная поддержка предоставляется для достижения целей этой усовершенствованной программы. Потому что обществу нужно, чтобы все граждане Кыргызстана выучили свой родной язык, второй или третий язык, а наше время требует этого.

Ключевые слова: общество, университет, языки, государственный язык, развитие, многонациональные, граждане, иностранные студенты, качество.

It is time to pay attention to improving the quality of language teaching in secondary and higher education. The article notes that there are problems with the teaching of multinational students in higher education in the southern part of Kyrgyzstan today. The advantages of subject-to-language learning (CLIL) and communicative language learning through the multilingual program are described. The multilingual education program aims to provide quality education, language learning and free integration into society. It should be noted that government support is provided to achieve the goals of this improved program. Because the society needs all citizens of

Kyrgyzstan to learn their native language and a second or third language, and our time demands it.

Key words: society, university, languages, state language, development, multinational, citizens, foreign students, quality.

Жогорку окуу жайларда мамлекеттик тилди өнүктүрүү актуалдуу маселелердин бири. Азыркы учурда Кыргызстандын түштүк чөлкөмүндөгү жогорку окуу жайларда Кыргызстандын көп улуттуу жарандары жана кошуна Өзбекистан жана Тажикстандын жарандары да билим алышат. Ошондуктан азыркы учурда бул чөлкөмдөгү окуу жайларда билим берүүдө өтө актуалдуу проблемалар жаралып жатат. Мисалы, кошуна өлкөдөн келген студенттердин көпчүлүк пайызы мамлекеттик тилди түшүнүшпөйт жана расмий тилди да талаптагыдай өздөштүрө алган эмес. Өтүлүп жаткан предметтердин мазмунун чет элдик студенттерге тиешелүү деңгээлде түшүнүктүү жеткирип берүү үчүн окутуучуларга бир кыйла көйгөй жаралып жаткан учур. Мындай шартта окуу жайга тапшырган студенттерге сапаттуу билим берүүдө кандай усул, метод менен сабак өтүү боюнча предмет окутуучулары изденип жатышат.

Алардан сырткары окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн тайпаларда кыргыз жана өзбек, тажик улутундагы Кыргызстандын студенттери да билим алат. Сабактар кыргыз тилинде жүргүзүлгөндүктөн башка улуттун өкүлдөрү мамлекеттик тилде билим алып жатканда белгилүү өлчөмдө кыйынчылыктарга туш келишет. Алар мамлекеттик тилде эркин баарлашууда, теориялык билимдерди өздөштүрүүдө, туура жазууда жана туура сүйлөөдө айрым көйгөйлөр жаралат. Кыргызстандын жарандыгы бар студенттер мектепте кыргыз тили предметин окуп келишсе да, мамлекеттик тилди толук өздөштүрдү деген жыйынтыкка келе албайбыз. Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн тайпаларда эне тили кыргыз жана башка тил болгон студенттерге жана кошуна өлкөлөрдөн келген чет жердик студенттердин бирдей деңгээлде билим алышы, бирдей өздөштүрүүсү үчүн көп тилдүү билим берүү программасынын натыйжалуу методдорун колдонуу аркылуу маселени чечүүгө болот.

2008-жылы Кыргызстандын Билим берүү жана илим министрлиги Кыргыз көп маданияттуу жана көп тилдүү билим берүү концепциясы менен Программасын иштеп чыгып, бекитип, жайылтып, иш жүзүнө ашырууга аракет кылып жатат. Эксперимент катары бул программага аймактардагы бала-бакчалар, мектептер, ЖОЖдор тандап алынып, бир катар иштер жүргүзүлүп жатат. Көп тилдүү билим берүү программасы сапаттуу билим алуу, тил үйрөнүү жана коомго эркин аралашууга жардам берүү максаттарын көздөйт. Бул өркүндөтүлгөн программанын максатын ишке ашыруу үчүн мамлекеттик колдоо көрсөтүлүп жаткандыгын да белгилөөгө болот. Анткени коомго Кыргызстандын бардык жарандарын эне тилин жана экинчи, үчүнчү тилди өздөштүрүү зарылдыгы бар экендиги жана аны заманыбыздын өзү да талап кылып жаткандыгын эсепке алынган. Бул программа эне тилин жана башка тилдердин ортосунда байланышты күчөтүп, улуттук биримдикти чыңдоого да таасирин тийгизет. Көп тилдүү билим берүүнүн артыкчылыктары деп төмөнкүлөр көрсөтүлөт:

Коммуникативдик артыкчылыктар:

- Түрдүү чөйрөдөгү баарлашуунун (үй-бүлөдө, окуу мекемелеринде, коомдук жайларда, жумушка орношуу ж.б.) кеңири мүмкүнчүлүктөрү жаралат;
- Эки же андан ашык тилде сүйлөй алат, сабаттуулугу өнүгөт;

Маданий артыкчылыктар:

- Башка тилди үйрөнүү аркылуу ошол улуттун маданиятын тааныйт жана тил көндүмдөрү калыптанат;
- толеранттуулукка (сабырдуулукка) тарбияланат, көп түрдүүлүктү түшүнөт;

Таанымдык (когнитивдик) артыкчылыктар:

- түрдүү кырдаалда тилди орундуу колдонуу, так сүйлөө, тилди түшүнө билүү жана эркин баарлашуу;
- чыгармачылык көндүмдөрү өнүгөт. Жекече артыкчылыктары:
- өзү-өзү баалап, тил үйрөнүүгө болгон кызыгуу ойгонот.

Окуудагы артыкчылыктар:

- окуу материалын өздөштүрүүдө кыйынчылыктарын жоёт, жогорку деңгээлге жетет;
- үчүнчү тилди үйрөнүшү оңой болот.

Экономикалык артыкчылыктар:

- жумушка орношуу жана кесиптик кызматтык өсүшкө жол ачкан артыкчылыктар.

Көп тилдүүлүк программасы менен окутууда иштелип чыккан тилге чөгөрүү методологиясы менен

ишке ашырылат. Мында тилди натыйжалуу өздөштүрүү үчүн тил үйрөнүүнүн табигый процессин эске алынат, б.а. бөбөктүн тилинин чыгышы, калыптаныш процессине таянган. Төрөлгөн бала айлана-чөйрөсүндөгүлөрдүн сөзүн угат, бара-бара үн чыгарат, тыбыштарды, муундарды айта баштайт, чоңдордун сөзүн кайталайт, сөз айкаштарын түзөт, сүйлөм аркылуу өз оюн айта баштайт, кеп түзөт, баарлашууга барат. Кат тааныйт, окуйт, жаза алат, башка көп тилдүү чөйрө менен аралашат, тилин өздөштүргүсү келет, шартка жараша белгилүү өлчөмдө өздөштүрөт.

Көп тилдүүлүк программасы аркылуу тилди өздөштүрүүдө предмет менен тилди айкалыштырып окутууну (CLIL) көздөйт. CLIL-кошумча предметтин мазмунун да, түздөн түз тилди да окуп-үйрөнүү үчүн колдонулуучу эки жактуу окутуу ыгы [3].

Бул ыкма тилди үйрөнүүдө жана предметти өздөштүрүүдө да жакшы натыйжага жетишкенге жардам берет. Албетте ал үчүн предмет окутуучусу алдын ала план түзүп, кайсы темаларды кандай тартипте, кайсы формада айкалыштыруу зарылдыгын, тилдерди колдонуунун такталган чегин аныктап алат. Көп тилдүү билим берүүнүн негизги үч формасы сунушталат [4]. Алар:

- жарым-жартылай чөгөрүү же кош тараптуу чөгөрүү (теңдештирилген билингвизм, эки тилди бирдей деңгээлде жакшы билген көп түрдүүлүктүн түрү);
- чөгөрүү: эрте, ортоңку, кечирээк, кош (иммерсия – эне тил жана аз колдонулган шартта окуучуларды чет тилдүү чөйрөгө узак убакыт бою чөгөрүү);
- толук чөгөрүү (субмерсия – бүт бойдон чөгөрүү, бардык окуу предметтерин бөтөн тилде окутуу).

Бул жерде окутуучу жарым-жартылай чөгөрүү формасын тандаса, эне тил менен экинчи тил окутуу тили катары каралып, теңдештирилген билингвизмди камсыз кылат. Мында студенттер өтүлүүчү тема боюнча эне тилинде түшүнүк алат жана аны менен катар экинчи тилди да жарым-жартылай же толук үйрөнүшүнө шарт жаралат. Сабак өткөн учурда эки тилди да колдонуунун (угуу, окуу, сүйлөө жана жазуу) тиешелүү көндүмдөрүн калыптандырылат. Мугалим сабактын киришүү, жаңы тема же бышыктоо учурунда тилдердин (эне тил же максаттуу тил) алмаштырып колдонуу планын түзүп, окутуунун ылайыктуу методдорун тандайт. Сабактагы максаттын ишке ашышы мугалимдин чеберчилигинен, тил билүү деңгээлинен, изденүүсүнөн көз каранды. Ошондуктан бардык талап мугалимдерге жүктөлөт. Мындай сабактарды уюштурууда реалдуу коммуникативдик кырдаал түзүлөт. Анткени көп тилдүү билим берүүнүн негизги

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 3, 2021

принциптерине таянып сабак өтүлөт, т.а. ал принциптер төмөнкүлөр:

- тилдик көндүмдөрдү кадыптандыруу (терминдер, алардын түшүндүрмөсү, көрүнүштөрдү сыпаттоо ж.б. максатта пикир билдирүү үчүн сөз жана сөз айкаштарын пайдаланып сүйлөм, кеп түзүү;
- коммуникативдик көндүмдөрдү калыптандыруу (суроо берүү, жардам суроо, эл алдына чыгып сүйлөө, талкууга катышуу);
- жаңы тилдик көндүмдөрдү бышыктоо (сөздүк менен иштөө, ангемелешүү, кери байланыш ж.б.).

Булардан башка мугалим окуу процессин түзгөн шарттарды эске алуусу керек, б.а. предметтин мазмунуна, тилди окуп үйрөнүүгө жана баарлашууга, ойлоо процесси, т.а. таанымга, эл аралык түшүнүктү өнүктүрүү маданиятын эсепке алышы зарыл. Мугалим сабак предмет менен тил сабактарын айкалыштыруу үчүн материалдар менен гана чектелбестен, студенттердин өз алдынча чыгармачыл иштерине да көңүл бурса максатка ылайык келет. Биздин өлкөдөгү кыргыз, өзбек, тажик тилдүү мектептердин бүтүрүүчүлөрү расмий тилди, орус, өзбек, тажик тилдүү мектептердин бүтүрүүчүлөрү мамлекеттик тилди тиешелүү деңгээлде билбейт. Ошондуктан орто жана жогорку окуу жайларында тилдерди окутуунун сапатын жакшыртууга маани берүү замандын талабы. Окуу программаларында тил сабактарын уюштурууда тилдин грамматикасына басым жасалып келет. Сабак учурунда тилди баарлашуунун каражаты катары түрдүү кырдаалдарда муктаждыктарды ишке ашыруу катары пайдалануу маселесине көңүл бурулбай келген. Натыйжада мектеп программасындагы тилдерин 11-класска чейин окулса да, бүгүнкү күнгө чейин балдар тилди эркин өздөштүрө албай жатат. Биз кыргыз тили предметин түрдүү адистиктерде билим алып жаткан студенттер үчүн тил менен предметтерди интеграциялап окутуу боюнча тажрыйбалык сабактарга токтололу. Мисалы, биология, география, геология адистиктеринде окуган студенттерге кыргыз тили предметинен өтүлүүчү сабактады алдык.

Грамматикалык тема: Сөз маанилери.

Жаңы теманы түшүндүрүүдө окутуучу грамматикалык тема боюнча төмөнкүдөй маалыматтарды берет: Тил – ар түрдүү тилдик бирдиктерди бириктирген татаал кубулуш. Ал тыбыштык жана маанилик жактан бир бүтүндүктү түзүп, сөз жана морфемадан, сөз айкашы жана сүйлөмдөрдөн турган система болуп саналат. Сөз – лексикалык бирдик. Сөздөр заттардын, буюмдардын, кубулуштардын, көрүнүштөрдүн, нерселердин жана башка окуялардын аттарын билдирет. Демек, анын негизги функциясы – атоо. Сөздүн ички

жагын анын мааниси, ал эми тышкы жагын тыбыштардын курамы түзөт. Бул экөө бири-бирине дал келмейинче, ал сөздүк касиетке ээ боло албайт. Качан гана булардын бири экинчисине шайкеш келгенде гана, сөз тилдик бирдик катары кандайдыр бир түшүнүктү билдирип, лексикалык составда жашай алат.

Контекстен сырткары турганда атоо маанисине ээ болуп, кайсы бир түшүнүктү туюндурушу – бул сөздүн лексикалык мааниси. Мисалы «көз» деген сөздү алсак, адамдын же кайсы бир жандыктын көрүү органын элестетибиз. Сөздүн лексикалык мааниси белгилүү бир деңгээлде туруктуулук касиетке ээ, анткени алар туюндурган заттын, кубулуштун, түшүнүктүн ж.б. табияты туруктуу келет. Демек, ар бир сөздүн өз башындагы жеке материалдык мааниси лексикалык маани деп аталат. Мисалы: жер, жаратылыш, таш, кум, булак, сүрөт, кан, ириң, сезүү ж.б.

Сөздөр лексикалык мааниден башка грамматикалык белгилери боюнча сөз түркүмдөрүнө биригет, тийиштүү формалар менен өзгөрөт, сүйлөм мүчөлөрүнүн милдетин аткарат. Сөздөрдүн маанилери сөздүн предмет боюнча болгон байланышына, аткарган кызматына, лексикалык айкалышуу мүнөзүнө ж.б. өзгөчөлүктөрүнө карай бир канча типтерге бөлүнөт.

Сөздүн номинативдик (атоо), жана коннотативдик (туунду) маанилери бар.

Номинативдик маани – заттарды, кубулуштарды, абстрактуу түшүнүктөрдү, заттын сандык, сапаттык, кыймылдык белгилерин атоо функциясын аткарат. Тактап айтканда, кандайдыр бир нерсенин атын атаганда адамдын көз алдына тартылуучу алгачкы элести туюндуруучу уютку маани болуп эсептелет. М: адам, жүрөк, өпкө, бөйрөк, таш, нан, эки, чыйрак, үйрөнүү, тез ж.б. Эгерде эч кандай контекстсиз эле «жараат» десек, көз алдыбызга дененин бир жериндеги кесилген же жабыр тарткан бөлүгү, демек, бул – номинативдик маани. Ал эми ушул эле сөздүн аныктоо, даарылоо процесси; рухий дүйнөнүн жабыркашы; же көйгөйлүү маселелердин чечилбей ырбап кетиши сыяктуу маанилери **коннотативдик маани** болуп саналат жана кайсы мааниде колдонулуп жаткандыгы контекст аркылуу ажыратылат. Алардын ортосунда кандайдыр бир жалпылык, б.а. ассоциативдик, аналогиялык жана функционалдык окшоштуктар байкалат. Мисалы «алтын» сөзүнүн номинативи – жерден казылып алынган кымбат баалуу кен, андан жасалган ювелирлик буюмдар же андан жасалган тиштер туунду, ал эми өкмөттүк сыйлык, байлык деген маанилери өтмө маанини туюндурат. Сөздүктө номинативдик жана туунду маанилер араб цифрасы аркылуу белгиленет. Биринчи цифра аркылуу номинатив, андан кийинкилери менен туунду – коннотативдик маанилери

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 3, 2021

берилет. Ал маанилер колдонулуш жыштыгына карай жайгаштырылат, б.а., жыш колдонулгандары, кеңири таралгандары мурда, ал эми сейрек колдонулгандары андан кийин орун алат. М: Кыргыз тилинде жер деген сөздүн номинативдик жана туунду (коннотативдик) маанилерине көңүл буралы.

Номинатив- дик (атоо) маани	Коннотативдик (туунду) маани	Мисалдарды келтиргиле
Жер – планета	Деңизге, океанга карама- каршы, б.а. кургактык	
	Планетанын жогорку катмары, кыртышы	
	Мамлекет, Ата Мекен, өлкө	
	Орун	
	Айтылган аймакка чейин эки күндүк аралык,	
	Жайлоо, өрөөн, айдоо, аянт, тилке (участок) участок	
	Адамдын дене бөлүгү, кандайдыр бир заттын бөлүгү ж.б.	Кайсы жерин ооруса, жаның ошол жерде.

Жогоруда келтирилген сөздүн номинативи – планета, бул мааниден улам кургактык, ал эми мындан жайланышкан ордунун жалпылыгына карай катмар, мамлекет, орун, аймак, участок, оорулуунун ооруган жери ж.б. сыяктуу коннотатив маанилер пайда болгон. Булардын семантикалык жалпылоочу касиети (семантикалык талаасы) кургактык, горизонталдык абал болуп саналат. Коннотативдик маани номинативден улам пайда болот. Айрым учурда номинатив сыяктуу эле семантикалык негиз катары жаңы маанилердин жаралышына өбөлгө түзөт.

Көрүнүп тургандай адистик предметтерде өтүлүүчү темалардагы, сөз айкаштары мисал катары берилди жана ал сөздөр талдоого алынды. Эми лексикалык теманы коммуникативдик методдор аркылуу сөз маанилерин талдоого багытталган көнүгүүлөр менен бышыктайбыз. Ал үчүн төмөнкүдөй тапшырмаларды беребиз:

1. Макалдардагы көп чекиттердин ордуна тиешелүү сөздөрдү койгула жана коюлган сөздөрдүн маанилерин түшүндүрүп бергиле.

Туулган топурагы алтын.

Жакшынын жакшылыгы тиер ар жерде, жамандын жамандыгы тиер тар Жамгыр менен көгөрөт. Бирөөнүн султан болгончо, өз жеринде ултан бол.

Бул тапшырмадан кийин атайын кептик тема менен иштөө сунушталат. Биз «Жер» деген теманы кептик тема катары беребиз.

2. Алгач талкуу үчүн суроолор берилет. Суроолор кызыктуу жана талашты жараткыдай берилсе, балдардын бири-бири менен пикир-алышуусу жандуу болот.

- Жер кандай болгондугу жөнүндө маалыматтарыңар барбы?

- Жер кантип пайда болгон?

Мындай суроолорго балдар билген маалыматтарын айтышат. Жооптор түрдүү жана талашка түшүшү мүмкүн.

Жооптор угулган соң сөз таануу жумушун жүргүзөбүз (түшүндүрмө сөздүктөн да пайдаланса болот).

3. Зат атоочтор: оордук күчтөр, суу буулары, жер кыртышы, чөкмө тектер, вулкан, магма, газ, терең жарылуулар.

Этиш сөздөр: кысылат, ныкталат, тыгыздалат, көтөрүлөт, каймактайт, созулат, титирейт, атырылат, ийилет, бүктөлөт, болжолдойт.

4. Сөздөрдүн омонимдик маанилерин тапкыла.

ок –

жаңырат –

жыл –

жаш –

Усул жана ыкмалар аркылуу студенттер өз алдынча ишти чыгармачылык менен изденүүсүнө, логикалык ой-жүгүртүүсүнө багытталышы зарыл. Интеграциялануучу предметтердин белгилүү темаларынын бир багытта бириктирилиши билимдин тереңделишине өбөлгө түзөт. Бул багытта окутуунун интерактивдүү усулдары профессионалдуу адистерди даярдоонун натыйжалуу жолдорунун бири катары кызмат кылат. Аталган методдор студенттердин таанып-билүү ишмердүүлүгүн калыптандырууга багытталат. Интеграцияланган сабактарды лекция, практика, семинар, лаборатория, студенттердин өз алдынча иштөөсү, модулдук окутуу, өзүнчө темалар боюнча конференция, дебат, кроссворд, иштикүү оюндар ж.б. методдор жардамында уюштуруу белгилүү системаны түзөт жана бул системаны окутуунун технологиялары ишке ашырат. Учурда предмет аралык байланыштарды үйрөнүү боюнча кызыгуу өсүп баратат. Окутуучу ар башка предметтердеги билимдерди интеграциялоо менен окутуунун принциптерине, предмет аралык байланыштардын идеяларын бир канча багыттарда лекциянын мазмунуна карата түрдүү жолдор аркылуу ишке ашырат [7]. Ушул пикирге таянып, тил боюнча практикалык сабактарда илимий тексттерден турган көнүгүүлөр берилип, аны окуп чыгуу сунушталат. Мисалы:

Жердин жашы.

Жер башка планеталар сыяктуу эле узакка созулган татаал өзгөрүүлөрдү башынан өткөргөн. Бир нече жолу түзүлүшү, составы жаңырган. Космостук жана геологиялык өсүү, өнүгүү этаптары келип чыккан. Космостук этапка жер кыртышы пайда болгонго чейинки мезгил кирет. Адегенде жер Аалам мейкиндигинде кездешүүчү газ менен чаңдан турган тумандыктардын биригишинен пайда болот. Андан кийин Жер өз огун айланып, кысылат, ныкталат, тыгыздалат. Буга оордук күчтөр таасирин тийгизет. Температурасы көтөрүлөт. Салыштырма салмагы оор элементтер төмөн матырылып, жеңилдери үстүнө калкып чыгат. Магма кыймыл-аракетке келет. Вулкандардан чыккан ысык газдар түтүн, суу буулары жер бетин курчап алат. Алгачкы атмосфера келип чыгат. Суу буулары акырындык менен сууп, жаан-чачынды пайда кылат. Жер бетинде көлчүктөр орун алат. Биринчи гидросфера түзүлөт. Вулкан атылганда лава жер бетин каптайт. Бара-бара сууп, «каймактайт». Карттанып катуу абалга өтөт. Акырында жер кыртышына айланат. Бул этап космостук этап деп аталып, 2-3 млн. жылга созулат.

Геологиялык этапка алгачкы жер кыртышы талкаланып, чөкмө тектердин катмары пайда болгон мезгилден бүгүнкү күнгө чейинки мезгил кирет. Жерде тоо тектери менен минералдар орун алат. Геологиялык процесстер кыймыл-аракетке келет. Ыңгайлуу шарт түзүлүп, турмуш-тиричилик өнүгөт. Вулкандар тынымсыз атылып, жер титирейт. Терең жарылуулар жүрөт. Атмосферанын составы жаңырат. Материктер менен океандар орун алат. Тоолор бийик көтөрүлөт. Чөкмө тектердин катмарлары бир нече жолу ийилип бүктөлөт. Ошентип этап 3-4 млрд. жылдын ичинде азыркы көрүнүшкө келет. Жер пайда болгондон бери канча жыл өткөнүн эч ким билбейт. Христиандар Жер пайда болгондон бери 7 миң жыл өттү дешсе, персиялыктар аны 12 миң жылга жеткирет. Вавилондуктар 2 млн. жыл деп эсептешет. Азыркы аныктоолор боюнча эң байыркы тоо тектеринин пайда болушу жашы 3,5 млрд. жылга жетет. Академик А.П.Виноградов Жер пайда болгондон бери 5 млрд. жыл өттү деп болжолдойт. Анткени жер тоо тектеринен мурун пайда болгон.

Жер кыртышынын өсүп-өнүгүү тарыхы минералдар менен тоо тектердин пайда болушуна байланыштуу. Ошол себептен жердин жашын аныктоодо тоо тектеринин пайда болуу мезгилине көңүл бөлөбүз (С.Ж.).

Кийинки кадам: Көп чекиттин ордуна кашаанын ичиндеги тиешелүү сөздөрдү туура тандап жазгыла (атмосфера, газ, оордук, кыртышы, лава, жаан-чачынды, чөкмө, жер, океандар).

Космостук этапка жер пайда болгонго чейинки 2-3 млн. жылга созулган мезгил кирет. Адегенде жер Аалам мейкиндигинде кездешүүчү менен чаңдан турган тумандыктардын биригишинен пайда болот. Андан кийин Жер өз огун, кысылат, ныкталат, тыгыздалат. Вулкандардан чыккан ысык түтүн, суу буулары жер бетин курчап алат. Буга күчтөр таасирин тийгизет. Алгачкы келип чыгат. Суу буулары акырындык менен сууп, пайда кылат. Вулкан атылганда жер бетин каптап, сууп, катуу абалдан жер кыртышына айланат. Геологиялык этапка алгачкы жер кыртышы талкаланып, тектердин катмары пайда болгон мезгилден бүгүнкү күнгө чейинки 3-4 млрд. Жылды кучагына алат. Вулкандар тынымсыз атылып, титирейт. Материктер менен пайда болот.

Бул көнүгүү аткарылгандан соң гана текстке карата суроолорго жооп суралат.

Космостук этапка кайсы мезгил кирет? Жер кантип пайда болгон? Жерде кандай процесстер жүрөт? Вулкандын жаратылышта ээлеген орду канчалык? Лава сууп, каймактагандан соң, эмнеге айланат? Космостук этап деген эмне? Ал канчага созулат? Геологиялык этапка кайсы мезгил кирет? Жер титирөө эмнеден келип чыгат? Геологиялык этап канча мезгилге созулат? Бул этапта жер бетинде кандай өзгөрүүлөр жүрөт? Жердин жашы канчада экен? Жердин жашын аныктоодо эмнеге көңүл бөлөбүз?

Тилдерди тез жана терең өздүштүү үчүн окутуудагы коммуникативдик метод аталган маселени чечүүгө шарт түзө алат. Коммуникативдик окутуу методикасынын негизинде окутуунун объекти болуп кеп ишмердүүлүгү саналат. Кеп ишмердүүлүгү угуу, окуу, сүйлөө жана жазуу аркылуу ишке ашып, тилдин ой жүгүртүүнүн алмашуу каражаты катары кызмат кылат.

Адабияттар:

1. Стоянова А., Глушкова М. Көп тилдүү билим берүү боюнча туруктуу программаны кантип иштеп чыгып, жайылтуу керек. - Б., 2017.
2. Көп тилдүү программаларын сынактан өткөрүү. - Б., 2015.
3. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL content and language integrated learning. Cambridge University Press, 2010.
4. Михальченко В.Ю. Словарь социолингвистических терминов. - Бишкек, 2006. - 312. - 2006. - 312.
5. Сигуан М., Маки У. Ф., Образование и двуязычие. - М., 1990. - С. 144.
6. Мадумарова М.К. Кыргызский язык. - Б., 2018.
7. Асанова М.Б. Некоторые пути повышения качества знаний с помощью электронных учебников в общеобразовательной школе. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2019. №. 10. С. 192-195.